

Danmarks kirker og skoler historiske sognekort

Af Christian Glenstrup

Blandt arkivalierne i Den Skolehistoriske Samling på Danmarks Pædagogiske Bibliotek findes et eksemplar af en trykt rundskrivelse, dateret Dansk Skolemuseum, Stormgade 3. København d. 26. Maj 1917.

Teksten lyder:

Dansk Skolemuseums Bestyrelse er af Hr. Grosserer S. Trøst-Hansen blevet forespurgt, om man mente, at det vilde have almen Interesse at faa fremstillet en Samling Billeder fra alle Landets Kommuner – saaledes som nogle ledsagende Prøver viste –, gengivende Fotografier af de Personer, der har været ansat i hvert Sogns Præste- og Skoleembeder, saalangt tilbage i Tiden det er muligt at fremskaffe saadanne, med Aarstal for deres Tiltræden og Afgang, – ligeledes Fotografier af Kirkens In- og Eksteriør og af Sognets forskellige saavel ældre som nyere Skolebygninger med Oplysning om, naar disse blev bygget, restaureret o.s.v.

Idet Bestyrelsen maa besvare dette Spørgsmaal bekræftende, da den anser et saadant værk for at være af stor historisk Værd og i høj Grad ønskeligt, skal den ret indtrængende henstille til D'Herrer Præster og Lærere hver i sit Sogn at være Hr. Trøst-Hansen behjælpelig med at faa fremskaffet de nødvendige Billeder af Personer og Bygninger. Værkets kulturhistoriske og særlig skolehistoriske Værd vil nemlig i høj Grad afhænge af dets Fuldstændighed og Nøjagtighed, og en saadan kan Udgiften ikke naa uden manges forstaaende og beredvillige Hjælp. Bestyrelsen maa anbefale Foretagendet paa det bedste.

At Skolemuseet ønsker at erhverve et komplet Eksemplar af Samlingen, skal man ikke undlade at tilføje, idet man forudsætter, at det vil blive muliggjort at fremstille Værket til en Pris, der ligger inden for de begrænsede Midler, der staar til Museets Raadighed.

Bestyrelsen tegnes af professor N.A. Larsen, der var ministeriets konsulent i folkeskolesager, skoleinspektør R.C. Mortensen, København og justitsråd Fr. Thomassen, leder af Dansk Skolemuseum.

Desuden anbefales fremstillingen af minister og folketingsmedlem I.C. Christensen, formændene for Den danske Præsteforening, Danmarks Lærerforening, De samvirkende Sognerådsforeninger, landets biskopper, medlemmer af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse og Folkeskolens redaktør m.fl.

Hermed er angivet indhold og metode til indsamling af oplysninger og billedmateriale til det værk, der kaldes Danmarks Kirker og Skoler eller Historiske Sognekort.

Det består af en række fotografiske collager i formatet 18,5×37,5 cm.

*Beholdningen af »Sognekort« på Danmarks Pædagogiske Bibliotek.
© Kort og Matrikelstyrelsen (A321-90).*

Med ganske små afvigelser er de opbygget efter et ensartet mønster:

Hvert ark dækker et sogn eller evt. et pastorat.

Midt på arket er placeret et billede af sognets kirke. Uden om det i et symmetrisk mønster billeder af sognets skole(r) – eksisterende såvel som nedlagte og ekstra billeder af kirke(r). Kirkerne er vist både indefra og udefra. Skolebillederne er som regel eksteriørfotos, men ofte med personer foran. I mange tilfælde er tillige medtaget et fotografi af præstegården.

Fordelt mellem disse bygningsbilleder er medaillønfotos (ca. 3×2 cm) af sognets præster og lærere så langt tilbage, som det har kunnet lade sig gøre at skaffe portrætter.

Hvert billede er forsynet med en tekst, så personen eller bygningen kan identificeres. En maskinskreven tekst langs arkets underkant giver supplerende oplysninger med årstal for personernes virke i sognet, skolernes oprettelses- og evt. nedlæggelsesår. Datering for arkets færdiggørelse og et eneretnr. Og endelig en bemærkning om, at arket er fremstillet af Trøst-Hansen til værket Danmarks Kirker og Skoler. Denne findes i 5 sproglige varianter.

Også personernes placering følger – med ganske enkelte afvigelser – et fast mønster: begyndende i arkets øverste venstre hjørne sognets præster, derefter de enkelte skolers lærerkræfter i rækkefølgen: førstelærere, andenlærere, lærerinder. Inden for hver gruppe er rækkefølgen kronologisk.

Ideens ophavsmand er Trøst-Hansen (1880-1939)

Han er ikke nævnt i Dansk Biografisk Leksikon eller Kraks Blå Bog.

I Bjørn Ochsners Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920 (Bibliotekscentralen, Ballerup, 1986) omtales han som grosserer med virksomhed i Kongensgade i Esbjerg ca. 1905-1910 og som udgiver af værket Danmarks Kirker og Skoler i perioden 1917-1934. Og det nævnes, at værket findes på Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

Samlingen på Danmarks Pædagogiske Bibliotek stammer fra Trøst-Hansens dødsbo.

Den er med sine 853 sognekort formentlig den mest komplette samling. Et par enkelte sognekort, som ikke fandtes i den fra Trøst-Hansen erhvervede samling, er kommet til senere, og det kan derfor tænkes, at endnu flere eksisterer, uden at de er medtaget i vor registrering.

En gennemgang af denne samling tyder på, at de første sognekort er fra Københavns amt, Smørum og Sømmø herred og omfatter sognene Ledøje, Fløng, Høje-Taastrup og Hvedstrup. De er alle dateret 1917 og har lave eneretnumre. Arkene er lavet på fotopapir, mens der senere er brugt fotokarton. De tre førstnævnte har ingen angivelse af fremstillingssted, og opbygningen følger ikke det senere anvendte mønster så konsekvent. På sognekortet for Ledøje begyndes med lærerne og slutes med præsterne – og for begge grupper vedkommende i »omvendt kronologisk« rækkefølge. Ligeledes er typografien lidt mere varierende. På sognekortet for Hvedstrup er foruden årstal og eneretnummer tilføjet: »Fremstillet til Dansk Skolemuseum af T-H.«

Det har nok været de prøver, Trøst-Hansen har medbragt til forhandlingerne med Dansk Skolemuseum.

Med anbefalingen derfra har han kunnet henvende sig til lokale sognerepræsentanter og sikkert i hvert sogn fået en kontaktperson, der dels har stået for indsamling af oplysninger og billedmateriale og dels har formidlet det lokale salg, efterhånden som de enkelte

sognekort er blevet færdiggjort. Fotoarket blev opklæbet på en baggrundskarton med fortrykt ramme og påskriften: Historisk Sognekort.

Den ensartethed i opsætning, typografi og hele fremtræden, der er karakteristisk for sognekortene, tyder på, at montagearbejde og fremstilling af fotoarkene er foretaget centralt sikkert ledet af Trøst-Hansen, der derigennem har fået finansieret foretaget og sit eget arbejde.

Arkivleder A. Strange Nielsen har fortalt mig, at man på arkivet i Næstved har materiale, der har været brugt ved fremstillingen af nogle lokale sognekort. Hvis de stammer fra en lokal fotograf, der har udført arbejdet, tror jeg, der er tale om en undtagelse. Den omtalte ensartethed tyder ikke på, at arbejdet har været udliciteret til lokale fotografer – og det ville vel også have gjort det vanskeligere at få økonomien til at hænge sammen. Forklaringen kan være, at billedmaterialet efter brugen er blevet returneret til den lokale kontaktperson og derfra er havnet i arkivet.

Nogle pudsige undtagelser:

Sognekortene for Thorslunde og Taagerup på Lolland adskiller sig ved første øjekast ikke fra de øvrige. Vi har den traditionelle opbygning med kirke- og skolebilleder omkranset af médaillonportrætter, men for Thorslundes vedkommende forestiller det første portræt Gmd. J. Justesen. Arkets undertekst giver forklaringen: her er tale om Thorslunde Sogns Tillidsmænd i rækkefølgen: Sogneråd, sognefoged, sognepræster og lærere.

I Taagerup startes med sognerådsformænd og derefter præster og lærere. Der er i underteksten nævnt 3 navne på lærerinder ved forskolen, men ingen af dem ses i portrætgalleriet.

Nu forekommer det også andre steder, at der i teksten er opført en lærer eller en præst, uden at der er billede af vedkommende. Som oftest tilsyneladende når der i en række er en enkelt, man ikke har kunnet skaffe et billede af.

Men heller ikke denne regel er uden undtagelse. På sognekortet fra Lyngesogn i Sorø amt starter præstebillederne med pastor H.K. Tryde, der var præst fra 1854-1882, men i arkets undertekst nævnes også forgængeren, der virkede fra 1833-1854. Det var J.F. Fenger, som Ingemann ofte besøgte, og hvis ene barn skulle have givet inspiration til strofen: »Dans lille barn på moders skød.«

Ligeledes finder man i fortegnelsen over lærere ved Græse skole i Lyng-Frederiksborg herred som den første Peder Rugaard (1786-1825). Han var far til skolemanden og politiker D.E. Rugaard, hvis »Skole-Bibliotek« er kendt som den første danske bibliografi over pædagogik, og som sammen med faderen er forevigt i Franz Liborius Schmitz's silhuetklip af degnen i Græse. Måske for fuldstændighedens skyld nævnes så også efterfølgeren, Adam Geelmuyden (1825-1863), men det er først dennes efterfølger, N.P. Brøns (1863-1891), der optræder med fotografi.

Man må imponeres over de lokale kontaktpersoners evne til at få skaffet billeder af præster og lærere et godt stykke ned i 1800-tallets sidste halvdel. Og det gælder for størsteparten af billederne, at de er så skarpe og gode, at de ved affotografering kan tåle en ret kraftig forstørrelse.

Hvad kan de bruges til?

Lokalt får man mange oplysninger samlet på et sted og oven i købet med billeddokumenta-

*Sognekort fra Strynø
sogn. – Se også: Poul
Dam: Skolelærernes em-
bedsbøger s. 137.*

tion. En mangel er, at der ikke er en datering af billedernes optagelsestidspunkt. En om-trentlig datering kan i mange tilfælde foretages – f.eks. ved hjælp af klædedragt. Nogle skolebilleder kan nogenlunde dateres, fordi man der kan genkende en lærer fra portrættet.

Oplysningerne om præster og lærere og ikke mindst billederne af dem kan være af betydning f.eks. også for slægtsforskere. Det er sket flere gange, at det portræt, som man har søgt efter i mange forskellige kilder, er blevet fundet på et sognekort.

Da de enkelte sognekort spænder over en periode på op til 50-60 år – i enkelte tilfælde endda mere – er det ikke ualmindeligt, at en person optræder på flere sognekort måske med forskellige billeder.

Taget som en helhed giver sognekortene et vue over den danske landsbyskole i årene op til 1937-loven. Ikke så meget af livet i skolen, men af skolebygningerne og lærerne.

Vi har i Topografisk Register (Statens Museumstilsyn 1961) og på Geodætisk Instituts kort over Danmarks sogne (se fig. s. 13) checket dækningen.

Af dette fremgår tydeligt, at købstæder samt Sønderjylland konsekvent er udeladt. Ligeledes er Sokkelund herred – Københavns nære omegn – helt uden repræsentation. Men bortset fra disse er alle amter og herreder med, og manglerne er nogenlunde jævnt fordelt.

I vort kortkartotek er sognekortene registreret i det topografiske register, i det alfabetiske register under skolens, sognets eller landsbyens navn og i det alfabetiske personregister under de enkelte læreres navne.

Vi har affotograferet alle vore sognekort, så vi fra negativerne kan fremstille kopier, og selv en almindelig fotokopi af et sognekort kan i dag laves med et rimeligt godt resultat.

I forbindelse med udsendelse af årbogen vil vi på Danmarks Pædagogiske Bibliotek arrangere en udstilling af sognekort og orientere om disse muligheder.

Et fremtidsønske er en edb-løsning, hvor en tekstdatabase indeholder kortkartotekets oplysninger suppleret med enkelte ting, vi i øjeblikket ikke har mulighed for at søge på; f.eks. præsternes navne, detaljer på skolebillederne og dateringer. Fra en tilkøbet billedbase kan man så på skærmen kalde de(t) billede(r) frem, der opfylder søgekriterierne.

Måske behøver det ikke være en fjern fremtid. De forberedende øvelser er gjort, og teknikken findes, så det er kun et spørgsmål om ressourcer.

Formålet med denne artikel har først og fremmest været at gøre opmærksom på Trøst-Hansens sognekort, og de oplysninger, der ligger i dem.

Men samtidig vil jeg gerne efterlyse oplysninger, der måtte befinde sig f.eks. i lokalhistoriske arkiver. Kan lakuner i vor samling udfyldes? Findes der oplysninger om det lokale arbejde med indsamling af fotografier og salg af de færdige sognekort? Er der paralleller til Trøst-Hansens sognekort?

Også i denne sag så mændene bag Dansk Skolemuseum rigtigt.

Det var en værdifuld opgave, Trøst-Hansen havde påtaget sig, og de sognekort, der blev fremstillet, har i høj grad levet op til kravet om fuldstændighed og nøjagtighed. Derfor kan man beklage, at ikke alle sogne nåede at komme med. Det kan næppe bebrejdes Trøst-Hansen, for opgaven var stor og måtte strække sig over lang tid, hvor der var mulighed for, at nogle af de lokale kontaktpersoner faldt fra.

Men i grunden er det endnu mere beklageligt, at den ikke er blevet fulgt op. Det kunne have været spændende at have haft et tilsvarende vue over skoleudviklingen i de enkelte sogne efter 1937 og de følgende skolelove.

Måske er det ikke for sent. Med »manges forstaaende og beredvillige Hjælp« kunne der måske nu som dengang startes noget tilsvarende. Det kunne være spændende at høre om lokale initiativer, og jeg er overbevist om, at Selskabet for Dansk Skolehistorie sammen med Institut for Dansk Skolehistorie og Den Skolehistoriske Samling på Danmarks Pædagogiske Bibliotek ville bakke et sådant initiativ op.